A *vala*-kifejezéssel bevezetett mondatok Pázmány Péter műveiben

Jelen munka a *vala*-kifejezéssel (*valaki, valami, ...*) bevezetett mellékmondatokat vizsgálja Pázmány Péter szövegeiben (Pázmány 1983). Ezek a mondatok lehetnek az ómagyarból ismert korrelatív mellékmondatok, 'egyszerű' határozói mellékmondatok, valamint megengedő szerkezetek. A dolgozat fő állításai szerint (*i*) a határozói mellékmondatokban a korrelatív szerkezettel való szintaktikai rokonság magyarázza a *vala*-kifejezés jelenlétét, és (*ii*) a megengedő szerkezetekben az inherens korlátlan választás (Free Choice, FC) olvasat a releváns tényező, hiszen ez az olvasat a korrelatív szerkezetekben is jelen lehet. A *vala*-kifejezés jelentését változatlannak tekintjük, mind a bemutatott szerkezetekben, mind pedig a mondat belsejében ('János látott valakit'). A *vala*-kifejezés javaslatunk szerint szabad változót vezet be, amely kötött (és univerzális) értelmezést nyer a korrelatív szerkezetben, és amelyhez a megfelelő kontextusban FC implikatúra társulhat (a FC olvasatokról l. Kratzer–Shimoyama 2002/2017).

Az ómagyar korban a *vala*-kifejezések ú.n. korrelatív szerkezetet vezettek be. A *vala*-kifejezés jellemzően univerzális, illetve korlátlan választás (FC) olvasattal rendelkezett, amely a szerkezet értelmezéséből következett, azaz, nem tartozott a *vala*-kifejezés szótári jelentéséhey.

(1) a. Mert **valaky** hatra nez nem melto mennyeknek orzagara: (Könyvecse 2v)
b. **valamit** parāčolandaz tėzem (Bécsi kódex 6.)

Az ómagyar kori, *vala*-kifejezéssel bevezetett korrelatív szerkezeteknek jellemző módon hiányzott az unikus-epizodikus olvasata. Ennek az olvasatnak a megjelenése a mutató névmásból képzett vonatkozó névmások (*az ki*, majd *azki, aki*) megjelenéséhez köthető. (Ez levezethető Belyaev és Haug 2014-es elméletéből, és nyelvtörténeti adatokkal is alátámasztható.)

Az elvárás az, hogy Pázmány Péter szövegeiben egyaránt megtalálhatók az univerzális, FC értelmezésű, és a határozott/unikus/epizodikus értelmezésű szerkezetek, hiszen akkor már megvolt a mutató névmásból kialakult vonatkozó névmás. Ennek hatása közvetett is lehetett, hiszen az unikus-epizodikus olvasat jelen lehetett a *vala*-kifejezéssel bevezetett mondatoknál is. Az eddig talált adatok szerint az unicitás/epizodikusság elsősorban a *vala*-kifejezés tartományának behatárolásában érhető tetten, hiányzik tehát a teljesen unikus olvasat (amikor a *valaki* úgy értelmezhető, mint 'az a személy, aki egy bizonyos helyen és időben ezt és ezt művelte').

(2) a. Hazud abban is, hogy **valaki** csak egyedül veszi az Úr testét, Krisztus törvénye ellen veszi: (30.o.)
b. az ő tudományok és vallások ellen írtam **valamit** írtam. (18.o.)
c. **valamit** a Sátán monda Luthernek, azt ő, mivelhogy olvasta vala a Szentírásban, nyilván hitte és vallotta (26.o.)

A fenti példában a (2-a) mondat tipikus univerzális olvasatú korrelatív szerkezet. A (2-b) és (2-c) mondatok 'unikus', 'epizodikus' jelentésmozzanata nem helyettesíti, hanem kiegészíti az univerzális–FC jelentést. Ezekben a mondatokban egy kontextuálisan megszorított, ismert halmazról van szó, amelynek mindegyik illetve bármelyik elemére igaz a *vala*-kifjezés (mindaz, amit Pázmány leírt, illetve mindaz, amit a Sátán Luthernek mondott).

A korrelatív szerkezetek mellett Pázmány Péter szövegeiben előfordulnak a főmondatot követő mellékmondatok, amelyek első látásra tipikus határozói mellékmondatnak tűnnek, és egyetlen furcsaságuk a *vala*-kifejezés.

(3) a. Te ölj vagy eleveníts engem; kárhoztass avagy megments engem, **valamint** akarod. (28.o.)
b. nem tartozunk ezt úgy bevenni, mint Isten ígíjét: **valamíg** bizonyosan meg nem esmérjük, hogy ... (37.o.)

A (3) alatti mondatokban a *vala*-kifejezés jelenlétét a magyar alárendelő mondatok szerkezete magyarázza: A magyar generatív nyelvészek körében egyetértés van a tekintetben, hogy például a határozói mellékmondatok is (rejtett) korrelatív szerkezetek, amelyekben a mellékmondat láncot alkot a főmondatbeli (rejtetten maradható) névmási korrelátummal (É.Kiss 2004). A (3) alatti mondatok tehát mindössze kiaknázzák a korrelatív szerkezetekben lappangó lehetőségeket.[1]

A *vala*-kifejezéssel bevezetett mellékmondatok újabb alosztálya Pázmány Péternél nem vezet be korrelatív szerkezetet, mai magyar megfelelőjükben pedig *akár*- vagy *bár*-kifejezés állhat:

(4) a. Ugyancsak nyavalyás vagy, **valahol** vagy, s **valahová** fogod fejedet, ha Istenhez nem folyamol. (228.o.)
b. a részeg olyan, mint a tenger közepin kormány nélkül való hajó, melyet **valahonnan** fúj a szél, könnyen elragadja. (320.o.)

A fenti mondatokban a *vala*-kifejezés korlátlan választás jelentésmozzanata függetlenné vált az eredeti korrelatív szerkezettől. Fontos megjegyezni, hogy ez a jelentésmozzanat itt sem független a szintaktikai szerkezettől, hiszen

[1]Ami magyarázatra szorul az tehát inkább az, hogy más szerzőknél miért nem szerepelnek *vala*-kifejezések ugyanezekben a szerkezetekben.

ugyanezekben a szövegekben a mondat belsejében előforduló *vala*-kifejezések nem rendelkeznek FC olvasattal. Ugyancsak a mondat belsejében megtalálhatóak az *akár*-kifejezések, amelyek a vizsgált szövegekben nem állnak mellékmondatok élén. Azt láthatjuk tehát, hogy a mellékmondatot bevezető kifejezések korábbi nyelvállapotnak felelnek meg, mint a mondat belsejében, szabadabban előforduló társaik. A (4) mondatok FC értelmezéséhez visszatérve, egy implikatúra státuszú jelentésmozzanat kiterjesztését láthatjuk egyik szintaktikai szerkezetről egy másikra. Ez a kiterjesztés nem önkényes, és nem is szabad, abban az értelemben, hogy megőrzi a szintaxistól való függőséget.

Források:

— *Bécsi Codex*. Közzteszi: Mészöly Gedeon, Budapest, (Új Nyelvemléktár, 1.), 1916. — *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról*. 1521. Hasonmás és betűhű átirat. Közzéteszi: Pusztai István. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1985. (Régi Magyar Kódexek 1.) — *Pázmány Péter művei.* Válogatta és gondozta Tarnóc Márton. Szépirodalmi, Budapest, 1983.

Irodalom:

–Belyaev O.–Haug D. 2014: The Genesis of Wh-Based Correlatives. *SuB*, diakrón workshop; – Bende-Farkas Á. 2015 The Landscape of Universal Quantification in Old Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* **62**. 3. 223–261.; – É.Kiss Katalin: *The Syntax of Hungarian.* CUP, 2004-es kiadás; – Kratzer A.–Shimoyama J. 2002/2017 Indeterminate Pronouns: The View from Japanese. *Contrastiveness in Information Structure...* Springer 2017. 123–143. – Lipták A. 2009: The Landscape of Correlatives. An Empirical and Analytical Survey. In Lipták A. (ed.) 2009: *Correlatives Crosslinguistically.* John Benjamins. 1–46.